

OBSERVAȚII DESPRE ELITA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ. 1866-1914

Mihai Sorin Rădulescu

A încerca să înțelegi natura puterii într-un stat presupune a răspunde la întrebarea cine sînt purtătorii acestei puteri¹. Una dintre cele mai fertile direcții în cercetarea istoriografică de astăzi o constituie tocmai cea care urmărește să surprindă specificitatea și trăsăturile clasei politice dintr-o anumită perioadă. În acest domeniu, denumit adesea drept al "istoriei elitelor", terenul de studiu este foarte bogat și se pretează unor apropieri interdisciplinare. Istoria se intersectează cu sociologia, psihologia socială, politologia și cu alte domenii ale științelor sociale. Mi se pare că un folos deosebit îl pot aduce istoriei elitelor românești studiile genealogice, care au fost utilizate prea puțin pînă acum pentru a lumina aspecte ale istoriei moderne și contemporane a românilor. Genealogia, veche știință auxiliară a istoriei, se scutură de colbul care pare s-o acopere și devine o disciplină vie, de reală utilitate pentru cercetările de istorie socială. Ocupîndu-se de evoluția familiilor, de studiul ascendențelor și descendențelor, de stabilirea filiațiilor, căutările genealogice vin să precizeze locul în societate al indivizilor în funcție de proveniența lor socială. Desigur, statutul social al indivizilor nu este determinat exclusiv de nașterea lor, epoca modernă înseamnă, într-o anumită măsură, triumful meritocrației. Și totuși lucrurile nu stau chiar așa, în sensul că aristocrația feudală² - în cazul principatelor dunărene, boierimea - își perpetuează influența și locul în societate și după suprimarea statului ei juridic.

Din motive "tehnice" restrîng cercetarea la epoca domniei lui Carol I, încercînd să răspund la întrebarea cine se afla în vîrfurile puterii executive și a celei legislative în această perioadă? Pentru aceasta am ales ca eșantion reprezentativ al elitei politice pe deținătorii funcțiilor de președinte al Consiliului de Miniștri, președinte al Camerei Deputaților și președinte al Senatului.

În fruntea Consiliului de Miniștri s-au aflat, așadar, următorii oameni politici, între 1866-1914: Ion Ghica, Lascăr Catargiu, Constantin A. Kretzulescu, Ștefan Golescu, generalul Nicolae Golescu, Dimitrie Ghica, Alexandru G. Golescu, Manolache Costachi Epureanu, generalul Ion Emanoil Florescu, Ion C. Brătianu, Dumitru C. Brătianu, Theodor G. Rosetti, generalul Gheorghe Manu, Dimitrie A. Sturdza, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Petre P. Carp, Ion I.C. Brătianu și Titu Maiorescu³. Așadar este vorba de 12 munteni, 5 moldoveni și un transilvănean de obîrșie. Dintre aceste 18 personaje, 17 făceau parte din familii boierești, iar unul - Titu Maiorescu - număra printre strămoșii săi nobili români ardeleni din familia

cărturarului Petru Maior (de Diciosânmartin)⁴. Predominanța boierilor munteni este evidentă în rândul prim-miniștrilor României din această perioadă: trei Golești, doi Ghiculești munteni, trei Brătieni ș.a. Dintre cei 17 urmași ai boierimii moldo-muntene, numai Brătienii și P. P. Carp aparțineau boierimii mijlocii, ceilalți oameni politici proveneau din grupul protipendadei.

Care este originea socială a președinților Camerei Deputaților? Iată, mai întâi, lista acestora: Lascăr Catargiu, Anastasie Fătu, Ion C. Brătianu, Costache Negri, Grigore Balș, Gheorghe Costa-Foru, Nicolae Păcleanu, Dimitrie Ghica, Constantin N. Brăiloiu, C. A. Rosetti, Gheorghe Vernescu, Dumitru C. Brătianu, generalul Dimitrie Lecca, Constantin Grădișteanu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu, generalul Gheorghe Manu, Petre S. Aurelian, Dimitrie Gianni, Constantin Olănescu, Mihail Pherekyde, Grigore Triandafil, Vasile Missir, Constantin Cantacuzino-Pășcanu⁵. Se observă, așadar, prezența a 15 munteni și a opt moldoveni (între care l-am inclus și pe Vasile Missir a cărui familie era de origine armenească); se adaugă un om politic de origine nobilă transilvăneană - Petre S. Aurelian⁶. Ca și în cazul prim-miniștrilor, și în cel al președinților Camerei Deputaților, numărul oamenilor politici munteni este aproape dublu față de cei moldoveni.

Dintre înfăptuitorii Camerei, foarte puțini nu erau feciori de boieri. Astfel, Anastasie Fătu era fiu de preot⁷. Din familii de boierie recentă, care datează din generația tatălui, proveneau Gheorghe Costa-Foru, fiul pitarului Constantin Foru⁸, Mihail Pherekyde, feciorul juristului Ștefan Pherekyde, doctor în drept la Pisa, Dimitrie Gianni, Grigore Triandafil și Vasile Missir. Președinții Camerei Deputaților proveneau, deci, din categorii diferite ale boierimii: de la stratul cel mai de sus (Cantacuzino, Ghica, Balș, Catargi) pînă la cel ridicat de curînd din categoria negustorimii (Pherekyde⁹, Triandafil).

Pentru a avea o imagine mai completă (dar care se rezumă totuși la un eșantion) a vîrfurilor puterii din regatul României, între 1866-1914, să luăm în considerație și pe președinții Senatului din această perioadă: mitropolitul Nifon, Ștefan Golescu, generalul Nicolae Golescu, Alexandru C. Plagino, mitropolitul Calinic Miculescu, Constantin Bosianu, Dimitrie Ghica, generalul Ioan Emanoil Florescu, Nicolae Kretzulescu, Constantin Boerescu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Dimitrie A. Sturdza, Eugeniu Stătescu, Nicolae Gane, Petre S. Aurelian, generalul Constantin Budișteanu, Theodor G. Rosetti, Ioan N. Lahovary, Vasile Missir¹⁰.

Din această enumerare rezultă că Senatul a fost condus de 12 munteni, 1 muntean de origine transilvăneană (Petre S. Aurelian) și șase moldoveni (incluzîndu-l între ei și pe Vasile Missir). Din nou, prezența muntenilor este, așadar, covârșitoare. Din punct de vedere al provenienței sociale se poate observa că printre președinții Senatului nu există, în această perioadă, decît un singur vlăstar al clasei orășenești, mitropolitul Nifon¹¹. Ca și în cazul conducătorilor Camerei, și aici avem

de-a face cu reprezentanți ai tuturor categoriilor boierimii. Dacă Golescu, Miclescu, Ghica, Florescu, Kretzulescu, Cantacuzino, Sturdza, Rosetti erau nume aparținând protipendadei boierești, Stăteștii erau, de pildă, mici boieri buzoieni. Găneștii erau o familie moldovenească veche al cărei declin, în secolele XVII-XVIII, a fost compensat de ascensiunea din veacul XIX. Bosienii¹² și Budiștenii¹³ se numărau printre boierii de țară din Țara Românească. În enumerarea de mai sus întâlnim din nou numele lui Petre S. Aurelian; integrarea familiei sale în societatea din Țara Românească se realizase deja în generația tatălui său, institutor la Slatina¹⁴. Unii oameni politici aveau în ascendența lor multe generații de mari dregători, cum era cazul fraților Golești, al lui Dimitrie Ghica - fiu de domnitor -, al generalului Ion Emanoil Florescu, al lui Nicolae Kretzulescu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Dimitrie A. Sturdza, Theodor G. Rosetti. Alții realizau saltul în protipendadă chiar prin generația lor, precum Constantin Bosianu, Constantin Boerescu, Eugeniu Stătescu, generalul Constantin Budișteanu, Ioan N. Lahovary, Vasile Missir.

Dacă însumăm cele trei liste prezentate, putem avea o imagine asupra personalului politic care a condus puterea executivă și legislativă de-a lungul acestei epoci de profunde transformări a României care a fost domnia lui Carol I.

După cum se știe, nașterea partidelor politice se situează, pentru Partidul Național-Liberal, în anul 1875, iar pentru cel conservator, în 1880. Începând cu aceste date putem vorbi de o apartenență de partid propriu-zisă a oamenilor politici, deși și înaintea întemeierii partidelor existau orientările respective¹⁵. În teza mea de doctorat am studiat componența elitei liberale, fixând din motive "tehnice", ca limite în timp ale cercetării, anii 1866-1900. De aceea nu voi relua în rândurile de față unele considerații pe care le-am expus deja; aici am ales, dealtfel, un alt criteriu de studiu al delimitării elitei politice, nu cel al apartenenței de partid, ci cel al ocupării unor demnități de vîrf în instituțiile regatului României. Totuși cred că nu este lipsit de interes să ne întrebăm asupra raportului numeric dintre liberali și conservatori, precum și asupra originii lor. În această direcție se ivește imediat o dificultate ce ține de evoluția politică a unor personaje, de la un partid la altul, precum, de pildă, Manolache Costachi Epureanu sau Gheorghe Vernescu. Aprecierile care se pot face au, așadar, un grad de aproximație de care sînt conștinet; ele merită, totuși, a fi încercate.

Sintetizînd cele trei liste rezultă că în fruntea guvernului și a parlamentului s-au aflat următoarele personalități, între 1866-1914: Ion Ghica, frații Constantin și Nicolae Kretzulescu, Alexandru G. Golescu, Manolache Costachi Epureanu, frații Ion și Dumitru Brătianu, Ion I. C. Brătianu, P. P. Carp, Titu Maiorescu, Lascăr Catargiu, doctorul Anastasie Fătu, Costache Negri, Grigore Balș, Gheorghe Costa-Foru, Nicolae Păcleanu, Constantin N. Brăiloiu, C. A. Rosetti, Gheorghe Vernescu, generalul Dimitrie Lecca, Constantin Grădișteanu, colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu, generalul Gheorghe Manu, Dimitrie Gianni, Constantin Olănescu, Mihail Pherekyde, Grigore Triandafil, Constantin Cantacuzino-Pășcanu, mitro-

politul Nifon, frații Ștefan și Nicolae Golescu, Alexandru C. Plagino, mitropolitul Calinic Miclescu, Constantin Bosianu, Dimitrie Ghica, generalul Ion Emanoil Florescu, Constantin Boerescu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Dimitrie A. Sturdza, Eugeniu Stătescu, Nicolae Gane, Petre S. Aurelian, generalul Constantin Budișteanu, Theodor G. Rosetti, Ioan N. Lahovary, Vasile Missir. Doi dintre acești oameni politici au deținut toate trei funcțiile, cea de președinte al Consiliului de Miniștri, al Camerei Deputaților și al Senatului: este vorba de Dimitrie Ghica și de Gheorghe Grigore Cantacuzino. Faptul mi se pare simptomatic, avînd în vedere că cele două familii cărora aparțineau reprezintă stratul cel mai de sus al societății românești, cel al neamurilor domnești. În fruntea ambelor corpuri ale parlamentului s-au aflat doi oameni politici: Petre S. Aurelian și Vasile M. Missir. Funcțiile de șef al guvernului și de întîistătător al unui corp al parlamentului le-au deținut (nu amîndouă funcțiile în același timp, firește) opt oameni politici: frații Ștefan și Nicolae Golescu, generalul Ion Emanoil Florescu, Dimitrie A. Sturdza, Theodor G. Rosetti, Lascăr Catargiu, Ion C. Brătianu, generalul Gheorghe Manu. Este vorba, așadar, de cinci boieri munteni și de trei moldoveni.

Revenind la chestiunea apartenenței politice a elitei conducătoare a regatului român, se poate observa că printre personajele pe care le-am enumerat mai sus predomină liberalii, în număr aproape dublu față de conservatori. Nu avansează cifre, deoarece cîțiva politicieni au trecut prin ambele partide. Din examinarea acestui eșantion reprezentativ al clasei politice rezultă că existau numeroși conservatori munteni, după cum nu puțini liberali erau moldoveni, ceea ce infirmă opinia potrivit căreia conservatori erau mai ales boierii moldoveni. Generalii Ion Emanoil Florescu și Gheorghe Manu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Ioan N. Lahovary, Constantin Brăiloiu, Constantin Grădișteanu, Constantin Olănescu erau cu toții urmași ai boierimii de la sud de Milcov. Pe de altă parte, Dimitrie A. Sturdza, Nicolae Gane, Costache Negri, generalul Dimitrie Lecca, Manolache Costachi Epureanu, cu toții membri ai aristocrației moldovenești, erau adepți ai Partidului Național-Liberal. Faptele se opun, așadar, oricărei tendințe de a introduce realitatea în scheme. După cum am subliniat deja, majoritatea deținătorilor funcțiilor de vîrf în aparatul executiv și legislativ provenea din Țara Românească, ceea ce explică, într-un fel, frustrarea pe care a simțit-o boierimea moldovenească, ce a pierdut simțitor din rolul său politic în favoarea celei muntenești.

Poate unor cititori li se va părea nepotrivită noțiunea de "boier", pe care o folosesc pentru o perioadă ce a urmat desființării juridice a clasei boierești. Trebuie remarcat, însă, faptul că anul 1858 nu înseamnă o schimbare a structurii clasei superioare a societății. Nu a avut loc un proces asemănător celui care va afecta elitele noastre după instalarea comuniștilor la putere, după cel de-al doilea război mondial. Înainte și după 1858 există o evidentă continuitate a clasei politice, după cum nici anul 1866 nu reprezintă o cezură din acest punct de vedere. Domnia lui Carol I se caracterizează prin menținerea boierimii în funcțiile de conducere,

boierime ce se omogenizează prin deseale căsătorii moldo-muntene. Alianțele matrimoniale contribuie la întărirea conștiinței de sine a acestei elite istorice, care manifestă o intensă dorință de modernizare și sincronizare cu Occidentul. Cei care au adus spiritul apusean în societatea românească, care au acționat pentru ca aceasta să se manifeste prin legi, instituții și libertăți cetățenești, erau urmașii boierimii tradiționale. Excepțiile, foarte puține la număr, sînt ilustrate de oameni de deosebită capacitate intelectuală, precum Titu Maiorescu și Petre S. Aurelian, care ar putea fi poate incluși în categoria burgheziei (deși aveau strămoșii nobili ardeleni). Chiar personajele provenind din familii de boierie recentă, erau puține la număr: am mai menționat pe Eugeniu Stătescu, Vasile Missir, doctorul Anastasie Fătu, Gheorghe Costa-Foru, Grigore Triandafil.

Boierimea veche de țară reprezenta și ea un "rezervor de cadre"; din ea coborau frații Brătianu, generalul Constantin Budișteanu, Nicolae Păcleanu, Gheorghe Vernescu¹⁶, Constantin Olănescu, P. P. Carp¹⁷ ș.a. Dintre cei 47 frunțași politici (șefi ai guvernului și ai celor două corpuri parlamentare, între 1866-1914) la care m-am referit mai sus, 23 proveneau din pătura cea mai de sus a aristocrației. Apartenența la familiile boierești era o caracteristică generală a acestor oameni politici (cu foarte puține excepții, după cum am menționat). În prelungirea situației din epoca Regulamentului Organic, conducerea țării avea, în perioada domniilor lui Cuza și a lui Carol I, un caracter aristocratic, din punctul de vedere al provenienței ei.

Unul dintre obiectivele principale ale boierimii liberale a fost formarea și încurajarea unei burghezii naționale; aceasta a început, însă, să ocupe funcții însemnate, în număr semnificativ, abia în perioada interbelică. Votul cenșitar, perpetuat pînă la reforma electorală de după primul război mondial, era și el expresia regimului politic puternic marcat de prezența boierimii în fruntea țării. Aristocrația și-a păstrat locul în societate chiar și în condițiile modificate de după primul război mondial¹⁸, pentru ca lovitura puternică să o primească din partea regimului comunist.

Suportul economic al personalităților care s-au aflat în fruntea țării în perioada examinată l-au constituit mai ales proprietățile funciare. Termenul de "moșierime" își are acoperire în criteriul economic de definire a claselor sociale, acestuia îi lipsește, însă, referința culturală - simbolică. Dacă în privința istoriei țărilor din Europa occidentală nu există rețineri în a utiliza noțiunea de "nobilime" și după revoluțiile burgheze, de ce nu am accepta termenul de "boierime" și în cazul istoriei românești, pentru cea de-a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX? Reformele agrare succesive nu au anihilat sentimentul membrilor boierimii de a aparține acestei categorii sociale, dovadă în acest sens stînd întregul stil de viață aristocratic¹⁹ ce a existat în România pînă la instaurarea regimului comunist. Astfel, perioada domniei lui Carol I înregistrează o febrilă activitate de construcție și refacere de conace în toate provinciile regatului. Studiul arhitecturii

rezidențiale române reprezintă un domeniu fertil care își așteaptă cercetătorii. Elita politică la care m-am referit mai sus, stăpînea conace și castele, precum nobilimea occidentală, dar desigur, la alte dimensiuni. Familia lui Dimitrie A. Sturza posedă castelul în stil neogotic de la Miclăușeni, Gheorghe Grigore Cantacuzino comandase frumosul palat de la Florești (jud. Prahova), în stilul micului Trianon.

De asemenea este cunoscut conacul lui Lascăr Catargiu de la Golășei, al lui P. P. Carp de la Țibănești, al generalului Dimitrie Lecca de la Radomirești (jud. Bacău), al colonelului Gheorghe Rosetti-Roznovanu de la Roznov (jud. Neamț), al lui Ion Ghica de la Ghergani, al lui Nicolae Kretzulescu de la Leordeni, al generalului Gheorghe Manu de la Budești (jud. Ilfov) ș.a. Raporturile dintre proprietarul moșiei și țărani au păstrat ceva din patriarhalismul protecției pe care stăpînul medieval de moșie o exercita asupra supușilor săi. Aceasta nu înseamnă, însă, că nu au existat nemulțumiri care vor răbufni în răscoalele din 1888 și 1907.

În aceeași perioadă se accentuează și folosirea blazoanelor de către familiile boierești²⁰. Desele călătorii în Occident ale aristocraților români au contribuit la consolidarea conștiinței lor nobiliare, care s-a exprimat adesea prin heraldică. Pe fațada palatului Cantacuzino de pe Calea Victoriei poate fi admirată și astăzi fastuoasa stemă cu care Gheorghe Grigore Cantacuzino zis "Nababul", cunoscutul fruntaș conservator, a dispus împodobirea reședinței sale bucureștene. Boierimea românească a năzuit și în această perioadă la un statut egal cu cel al nobilimii occidentale, chiar dacă în societatea noastră nu au existat titlurile de noblețe ereditare. Nu întîmplător, "Nababul" finanța editarea unei culegeri de documente privind familia sa, precum și a scrierii genealogice a banului Mihai Cantacuzino, apărute sub îngrijirea lui Nicolae Iorga. Constantin G. Manu, fiul generalului Gheorghe Manu, edita în anul 1907 un volum de documente referitoare la neamul său. Catargieștii, Ghiculeștii, Rosetteștii, Kretzuleștii și alte familii boierești se preocupau intens de studierea trecutului lor.

O altă trăsătură însemnată a elitei politice din această perioadă o constituie filo-occidentalismul său, manifestat printr-o pasionată francofilie²¹. Strîns legată de această orientare culturală predominantă în rîndul clasei politice românești este adeziunea a numeroși membri ai săi la francmasonerie. Las pentru alt prilej tratarea acestui aspect, precum și expunerea unor considerații despre educația membrilor elitei politice, educație ce s-a desăvîrșit mai ales în Franța, pe al doilea loc fiind Germania. Ceea ce mi-am propus în cadrul acestui articol este a arăta că în timpul îndelungatei domnii a lui Carol I, puterea politică s-a aflat în mîinile boierimii, care a știut să se adapteze cu rapiditate cerințelor modernității²². Ei i se datorează construirea unei burghezii românești care nu s-a definit în opoziție cu nobilimea, precum în statele occidentale, ci a fost creație socială conștientă și programatică a acesteia. Rolul lui Ion. C. Brătianu - urmaș al vechii boierimi argeșene²³ - în acest proces, a fost scos în relief de Eugen Lovinescu care scria: "Ion C. Brătianu, cu deosebire este omul care a înțeles mai adînc că, pe ruinele regimului agrar, trebuiau

pute bazele noului regim al capitalismului bancar; el este, deci, adevăratul creator al burgheziei române²⁴. Ideea necesității unei burghezii naționale provenea din zestrea de influență occidentală asimilată de generația pașoptistă. În perspectiva istoriei, aprecierile lui Ion C. Brătianu, citate de Eugen Lovinescu, despre burghezie, s-au văzut confirmate: "«Ea posedă, scria dînsul [Ion C. Brătianu], toate calitățile de energie și de moralitate, ce caracterizează această clasă în toate societățile europene. ea posedă nu numai instinctul, amorul libertății, ce este firesc unei clase de o natură democratică, ci și al patriotismului cel mai înalt, cel mai entuziast. În sînul clasei comerciale, ce a luat o mare întindere și putere, se află cu osebire în sîmînță civilizația română și numai cu stîrpirea ei ar putea să mai piară și civilizația și libertățile publice în România»²⁵. Astăzi, după lunga experiență a regimului totalitar, constatăm că gîndurile lui Ion C. Brătianu au fost adevărate întocmai de istorie.

- 1 Mihai Sorin Rădulescu, *În jurul noțiunii de elită*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»", XXX, 1993, p.613-622.
- 2 Despre nobilimea europeană în epoca modernă, a se vedea *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780-1860*, vol. îngrijit de Armgard von Reden-Dohna și Ralph Melville, Stuttgart, 1988; Gheorghe Platon, Alexandru Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, 1995, p.11, nota 1.
- 3 Mioara Tudorică, Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866-1945. Liste de miniștri*, în "Revista Arhivelor", anul XL VII, vol.XXXII, nr.2, 1970, p.429-439.
- 4 Maria Protase, *Petru Maior*, București, 1973, p.316.
- 5 *Anuarul presei române și al lumii politice. 1909*, București, 1909, p.133; completări comunicate cu amabilitate de către dl. Valeriu Stan, cercetător la Institutul de Istorie "N. Iorga".
- 6 Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice despre familiile nobile române*, vol.I, Sibiu, 1892, p.104, 159; vol.II, Sibiu, 1895, p.358.
- 7 Paharnicui Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. a II-a, București, 1973, p.299.
- 8 V. articolul meu *O familie bucureșteană - Costa-Foru*, în revista "Dorul" (Danemarca), în curs de apariție.
- 9 Bunicul patern al omului politic Mihail Pherekyde era marele negustor bucureștean Mihail Hagi-Dime, a cărui piatră de mormînt exista în pronaosul bisericii Bradului din București (demolată în timpul lui Ceaușescu).
- 10 *Anuarul presei române și al lumii politice. 1909*, p.126, la care se adaugă completările comunicate de istoricul Valeriu Stan.
- 11 Există un arbore genealogic tipărit (pe foi volante) al familiei mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei, din care rezultă că înalțul ierarh era fiul lui Rusăilă, cojocar de subțire, originar din Castoria, și al soției sale Aposta, locuind în mahalaua Oțetari.
- 12 Constantin Bosianu era fiul paharnicului Andrei Bosianu (v. Constantin C. Angelescu, *Cei dintîi români doctori în drept de la Paris*, extras din "Dreptul", nr.28 și 29 din 1928, p.17).
- 13 Despre genealogia familiei Budișteanu a se vedea comunicarea prezentată de Radu Costinescu asupra acestui subiect, în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie "N. Iorga".

- 14 G. Poboran, *Istoria orașului Slatina*, ed. a II-a, Slatina, 1908, p.393-394.
- 15 Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, 1979.
- 16 Genealogiile familiilor Păcleanu și Vernescu au fost reconstituite de către regretatul genealogist Alexandru V. Perietzianu-Buzău, care le-a comunicat în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie "N. Iorga".
- 17 C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol.I, ed. a II-a, București, 1937, p.63-66.
- 18 Mihai Sorin Rădulescu, *Considération sur l'élite historique roumaine pendant la période de l'entre-deux-guerres*, în "Études danubiennes", t.XI, nr.1, 1995, Strasbourg, p.97-106.
- 19 Despre stilul de viață aristocratic și despre valorile nobiliare v. revista "Autrement", nr.89, aprilie 1987, Paris, număr intitulat *Noblesse oblige*.
- 20 Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p.174-175.
- 21 E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1992, vol.III, p.160-161.
- 22 Despre elita politică a acestei epoci, v. și Dan Berindei, *Sozialer Wandel der rumänischen Führungsschichten im XIX.Jh.*, în "Österreichische Osthefte", t.29, 1987, Viena, nr.1, p.56-69; idem, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 1992, p.103-107. Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, 1994.
- 23 Despre genealogia lui Ion C. Brătianu, v. paragraful pe care l-am consacrat acestui subiect în teza mea de doctorat *Elita liberală românească (1866-1900)*.
- 24 E. Lovinescu, *op. cit.*, vol.I, p.174.
- 25 Apud *ibidem*, p.175.